

بہ نام خدا

ژئوپلیٹیک نفت و خطوط لولہ در اوراسیا

مؤلف:

دکتر مسعود سوری

عضویت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد جامع شوشتر

سرشناسه	: سوری، مسعود، ۱۳۳۷ -
عنوان و نام پدیدآور	: ژئوپلیتیک نفت و خطوط لوله در اوراسیا/ مؤلف مسعود سوری.
مشخصات نشر	: تهران، آتی‌نگر، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ۲۴۰ ص: مصور، نمودار، جدول
شابک	: ۱۴۰,۰۰۰ ریال: 4-33-6004-600-978
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۲۹؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	: نفت -- آسیای مرکزی -- صنعت و تجارت -- جنبه‌های سیاسی
موضوع	: نفت -- قفقاز -- صنعت و تجارت -- جنبه‌های سیاسی
موضوع	: نفت -- جنبه‌های استراتژیکی
موضوع	: آسیای مرکزی -- روابط خارجی -- ایالات متحده
موضوع	: ایالات متحده -- روابط خارجی -- آسیای مرکزی
موضوع	: آسیای مرکزی -- روابط خارجی -- روسیه
موضوع	: روسیه -- روابط خارجی -- آسیای مرکزی
موضوع	: قفقاز -- روابط خارجی -- ایالات متحده
موضوع	: ایالات متحده -- روابط خارجی -- قفقاز
موضوع	: قفقاز -- روابط خارجی -- روسیه
موضوع	: روسیه -- روابط خارجی -- قفقاز
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۱ ۹۷۹/س/۱۰۸-Q
رده‌بندی دیویی	: ۹۵۸/۰۴۲۹
شماره کتابخانه ملی	: ۳۷۰۰۴۶۵

انتشارات آتی‌نگر

عنوان: ژئوپلیتیک نفت و خطوط لوله در اوراسیا

مؤلف: دکتر مسعود سوری

صفحه‌آرایی و طراحی جلد: همنا بیداریان

ناشر: آتی‌نگر

تیراژ: ۱۰۰۰

چاپ اول: ۱۳۹۱

قیمت: ۱۴۰,۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۰۰۴-۳۳-۴

تلفن مرکز پخش: ۶۶۵۶۵۳۳۶-۸

آدرس: تهران - خیابان جمال‌زاده جنوبی - روبه‌روی کوچه رشتچی - پلاک ۱۴۴ - واحد ۲

www.ati-negar.com

(هرگونه کپی و نسخه‌برداری از مطالب این کتاب ممنوع می‌باشد).

فهرست مطالب

مقدمه ۷

فصل اول: ژئوپلیتیک نفت

- ژئوپلیتیک نفت و ژئوپلیتیک قدرت ۱۸
نفت کلید رقابت روسیه و آمریکا در قرن ۲۱ ۲۷
آثار ژئوپلیتیک نفت ۳۰

فصل دوم: نفت و هژمونی

- تاریخ هژمونی طلبی آمریکا ۴۱
آمریکا و تلاش برای تسلط بر نفت جهان ۴۳
دوره دوم ۴۵
دوره سوم ۴۸
دوره چهارم ۵۱
روسیه و تلاش برای هژمونی بین‌المللی ۵۳

فصل سوم: استراتژی‌های آمریکا در قفقاز و آسیای مرکزی

- مهار ایران ۶۲
استراتژی‌های نفتی آمریکا پس از ۱۱ سپتامبر ۷۳
غلبه نگاه امنیتی در سیاست خارجی آمریکا ۸۵

فصل چهارم: جایگاه اوراسیا در استراتژی‌های روسیه

- ۹۹..... استراتژی‌های سیاست خارجی روسیه
- ۱۰۰..... استراتژی نفتی روسیه در دوره اول رقابت با آمریکا (۱۹۹۱-۲۰۰۱)
- ۱۰۴..... سیاست خارجی روسیه پس از ۱۱ سپتامبر
- ۱۱۹..... هراس از پرکردن خلاء نبود روسیه توسط غرب
- ۱۲۸..... اتحادیه‌های منطقه‌ای با مدیریت مسکو
- ۱۳۵..... نفت در خدمت سیاست خارجی

فصل پنجم: نقش نفت و خطوط در رقابت اوراسیایی روسیه و آمریکا

- ۱۵۶..... تأثیر رقابت نفتی روسیه و آمریکا بر کشورهای منطقه
- ۱۵۹..... نقش استراتژی نفت محور آمریکا بر منطقه
- ۱۶۱..... هدف اروپا از طرح تراسیکا
- ۱۶۳..... استراتژی نفوذ در منطقه
- ۱۷۵..... دکترین گسترش پس از ۱۱ سپتامبر

فصل ششم: تأثیر رقابت آمریکا و روسیه بر تحولات اوراسیا

- ۱۸۴..... جنگ سرد جدید و آثار آن بر منطقه
- ۱۸۸..... نفت منطقه و تحولات اکرین
- ۱۹۱..... واکنش روسیه
- ۱۹۳..... آثار رقابت بر تحولات قرقیزستان
- ۱۹۴..... رقابت آمریکا و روسیه در ازبکستان
- ۱۹۶..... پایان انقلابات رنگین؟
- ۱۹۶..... یک الگو از رقابت روسیه و غرب در منطقه
- ۲۰۰..... نقش رقابت غرب و روسیه در طولانی شدن اختلافات منطقه‌ای؛ بحران قره باغ

۲۰۴ اقتصاد در خدمت رقابت

۲۰۶ رقابت در نهاده سازی

۲۰۸ اروپا و اوراسیا

۲۱۳ بازیگری به نام اتحادیه اروپا

۲۱۷ ناتو، ابزاری برای رقابت

۲۲۱ نتیجه گیری

۲۲۹ فهرست منابع و مآخذ

www.ketab.ir

مقدمه

ترسیم پایه‌های اولیه روش تجزیه و تحلیل رفتار بازیگران اصلی در آسیای مرکزی و قفقاز یکی از مهم‌ترین راه‌ها برای درک شرایط کنونی در قفقاز و آسیای میانه است. سقوط شوروی دوران جدیدی در روابط بین‌الملل ایجاد کرد و تحولی اساسی در ابعاد رفتاری بازیگران منطقه‌ای و بین‌المللی به وجود آورد. یکی از مهم‌ترین تحولات ساختاری مرتبط با این کتاب دگرگون شدن نظام توزیع قدرت در سطح جهان و مناطق جغرافیایی و شکل‌گیری نوع جدیدی از مناسبات منطقه‌ای است. در این میان تغییر در جایگاه کشورهای منطقه مجاور قفقاز و آسیای میانه، پررنگ شدن عنصر اقتصاد در روابط بین کشورها، افزایش تعداد بازیگران سوازی و غیردولتی، پررنگ شدن نقش عناصر غیردولتی مثل دین، مذهب، قومیت، خرده ناسیونالیسم‌ها، بهم خوردن ساختارهای تحلیل قبل از جنگ سرد، جابجایی در دوستان و دشمنان مشهودتر است.

شاید بتوان گفت سقوط شوروی از آن جهت که خلاء بزرگی در بین کشورهای تازه استقلال یافته ایجاد کرد و سطح تحلیل نظام بین‌الملل را با تغییر جدی روبرو ساخت و دنیایی کاملاً متفاوت با دوران قبل به وجود آورد، مهم‌ترین موضوع پایانی قرن ۲۰ بود که سرچشمه تحولات قرن ۲۱ شد.

خلاء قدرت در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز و تبعات واکنشی سقوط شوروی در شکل‌گیری کشورهای جدید در منطقه باعث شکل‌گیری ساختار جدیدی از رقابت شده است. در این ساختار جدید رقابت، از یکسو با یک قدرت هژمون جهانی مواجه هستیم که به دنبال پرکردن خلاء به وجود آمده ناشی از سقوط یک امپراطوری است و از سوی دیگر با جریان‌هایی از بازمانده اصلی امپراطوری فروپاشیده روبروئیم که در پی حفظ جایگاه خود در مناطق پیرامونی است.

در تاریخ روابط بین‌الملل همواره با سقوط امپراطورها دو حالت به وجود می‌آید: ۱- خلاء قدرت و تلاش کشورهای جدید برای سهم بردن از شرایط جدید ۲- جنگ‌هایی جدید و شکل‌گیری ائتلاف‌ها و اتحادهای جدید برای گرفتن سهم از شرایط جدید.

در خلاء قدرت به وجود آمده در جهان، هژمونی آمریکا می‌کوشد اصل «مادی» اراده معطوف به هژمون شدن و ایدئولوژی اجماعی پذیرش هژمونی را با تاکید بوجه مادی آن ایجاد کند. در واقع در تفکر جدید آمریکا پس از سقوط شوروی برای تفوق مطلق مادی آمریکا در تمام نقاط جهان ارکان مادی مهم هستند و مهم‌ترین رکن مادی در این کتاب دسترسی به نفت و تسلط بر کشورهای نفت خیز جهان است. آمریکا خواهد کوشید هر سه وجه هژمونی خود را در منطقه قفقاز و آسیای میانه پیگیری کند و با نفوذ در کشورهای نفت خیز و عقد قراردادهای نفتی و سیطره بر مسیرهای مطلوب

عبور نفت و گاز منطقه خزر به اروپا هم روسیه را مستأصل کند و سیاست سد نفوذ اقتصادی را در رابطه با آن اجرا کند و هم به تداوم هژمونی خود و یا استمرار آن تداوم بخشد. علاوه بر این آمریکا می‌کوشد به روس‌ها ثابت کند اراده تبدیل خود به هژمونی بین‌الملل را دارد و برای اثبات آن در تمام مناطق پیرامون روسیه نفوذ کند و بالاخره می‌کوشد ایدئولوژی اجماعی خود را در قالب دموکراسی و انقلاب‌های مخملین در منطقه اجرا کند.

آمریکا می‌کوشد استراتژی تفوق خود بر رقیب سنتی‌اش روسیه را با حفظ برتری مطلق نظامی و اقتصادی و نفوذ بر تمام مناطق نفتی جهان برای بالا بردن آسیب‌پذیری روسیه و اروپا، چین و ژاپن به اجرا بگذارد. این امر به ویژه با توجه به کنترل آمریکا بر نفت خلیج فارس و نفوذ بر نفت منطقه خزر تثبیت می‌شود.

در واقع ما با دوره‌ای از تنش مواجه هستیم که دو احتمال در مورد آن وجود دارد ۱- احتمال اول این است که قدرت هژمون فرامنطقه‌ای به دنبال گسترش و توسعه هژمونیک خود به موفقیت برسد و آمریکا بتواند در قفقاز و آسیای مرکزی جایگاه‌های جدیدی کسب کند. در این صورت جایگاه بین‌المللی روسیه بشدت افت کرده و این کشور به عنوان یک قدرت درجه دو جهانی و درجه یک منطقه‌ای عمل خواهد کرد. ۲- احتمال دوم این است که رقابت و تضاد بین قدرت هژمونیک فرامنطقه‌ای (آمریکا) و هژمونیک منطقه‌ای مایل به جهانی شدن (روسیه) باعث تنش‌های خونینی در نقاط رقابت (آذربایجان، ارمنستان، قرقیزستان، ازبکستان و ...) شده و به شکل جنگ‌های محدود شبیه دوران جنگ سرد و رقابت بر سر منافع اقتصادی و سیاسی منطقه‌ای بروز کند. در این صورت احتمال ورود نظام بین‌المللی به دوره جدیدی از جنگ سرد وجود دارد.

در این میان ما شاهد چند سطح تحلیل در مورد تحولات قفقاز و آسیای مرکزی هستیم. ۱- سطح تحلیل نخست نقش تحولات ملی و درونی کشورهای منطقه بر گرایش‌ها و رفتارهای سیاست خارجی و جهت‌گیری صادرات نفت و گاز و عبور خطوط لوله از آن‌ها را مهم می‌داند. محور این تحلیل بر این است که عوامل درونی ملی باعث تشدید رقابت بین کشورها و شکل‌گیری اتحادها و ائتلاف‌های جدید و شاید جنگ‌های منطقه‌ای و سایر رفتارهای سیاست خارجی کشورهای منطقه می‌شود. در این سطح از تحلیل نقش لابی‌های قدرتمند در گرایش به سوی روسیه یا آمریکا، نقش قومیت‌ها، مذاهب، خرده فرهنگ‌ها و ... در شکل‌گیری نزاع و تضاد در منطقه و نیز نقش شرایط اقتصادی، سیاسی، اجتماعی این کشورها در سیاست‌گذاری آن‌ها قابل توجه است.

در سطح تحلیل دوم نقش کشورهای منطقه بویژه بازیگران منطقه‌ای در تحولات منطقه آسیای مرکزی و قفقاز مورد توجه قرار می‌گیرد. در این سطح از تحلیل نگرش‌ها و تمایلات و نگرش‌های کشورهای همسایه قفقاز و آسیای میانه بر شکل‌گیری رقابت‌ها، اتحادها و ائتلاف‌ها، دوستی‌ها و دشمنی‌های جدید و به وجود آمدن ساختار جدید نظم اقتصادی منطقه‌ای به بحث گذاشته می‌شود. در

این چارچوب جایگاه ایران، ترکیه و روسیه و چین و نگرش آن‌ها نسبت به تحولات منطقه مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این سطح از تحلیل همسویی روسیه، ایران، قزاقستان، چین در برابر هژمون فرا منطقه‌ای آمریکا با متحدان اروپایی، ترکیه و آذربایجان قابل توجه است.

در سطح تحلیل سوم شکل‌گیری نظام جدید بین‌المللی با محوریت جهانی شدن اقتصاد و رسانه‌ها و ساختارهای جدید اقتصاد مثل WTO، صندوق بین‌المللی پول و نقش نظم تک قطبی سلسله مراتبی با حضور آمریکا، اروپا، ژاپن و غرب در برابر هژمون منطقه‌ای در موضوعات اقتصادی منطقه انرژی خزر بویژه موضوع صدور نفت و گاز و انتخاب مسیرهای عبور لوله‌های انرژی مورد بحث و بررسی می‌شود.

در این میان نقش اصلی در رقابت بین نیروهای متمایل به هژمون منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را نفت و گاز برعهده دارد. بر واقع در تعارض و رقابت قدرتهای منطقه محور و قدرتهای فرا منطقه محور عنصر اقتصاد با محوریت نفت و گاز مهم است یعنی نفت و گاز خزر و تلاش برای بدست گرفتن مناطق و کشورهای نفت خیز و مسیرهای عبور خطوط لوله نفت نقش اصلی را در رقابت و تعارض آمریکا و روسیه دارد و هر یک از دو طرف می‌کوشند در خلاء قدرت به‌وجود آمده ناشی از سقوط امپراطوری شوروی سهم شایسته‌ای بدست آورند.

در این راستا هژمون منطقه‌ای روسیه و جهانی آمریکا می‌کوشند برای کسب بالاترین سهم از نفت و گاز منطقه خزر به تشکیل ائتلافها و اتحادهای جدید دست بزنند که این امر باعث بروز رقابت، تنش، اختلاف و تضاد در مناطق مورد رقابت می‌شود. در این میان تحولات منطقه‌ای قابلیت تحلیل می‌یابند و تعارض روسیه با لهستان، چک، آذربایجان، ارمنستان، قرقیزستان، ازبکستان، گرجستان و ... قابل تحلیل می‌شود و موضوع اصلاحات اقتصادی و سیاسی در کشورهای منطقه، استراتژی عبور خطوط لوله از مناطق غیرروس، صدور الگوهای اقتصادی و نحوه اداره اقتصادی کشورها، حضور ناتو و برنامه مشارکت برای صلح و تلاش برای عضویت کشورهای جدید در ناتو، استقرار موشک‌های آمریکا در مناطق نزدیک روسیه و انقلاب‌های مخملین مطرح می‌شوند.

به‌طور کلی می‌توان گفت کتاب حاضر به بررسی رابطه دو متغیر انرژی (نفت و گاز حوزه انرژی خزر) و تعارضات منطقه‌ای در مناطق همجوار (آسیای مرکزی و قفقاز) می‌پردازد. این پژوهش سال‌های ۱۹۹۲ به بعد را شامل می‌شود و در پی اثبات این موضوع است که نفت و گاز و تلاش برای تسلط برنفت و گاز منطقه انرژی خزر یکی از مهم‌ترین دلایل شکل‌گیری تنش، رقابت، تعارض در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز بوده است هر چند عناصر سیاسی، استراتژیکی نیز نقش داشته وادارند.

برای فهم رابطه پیچیده بین این دو متغیر می‌توان از نظریه رقابت هژمونیک یا نظریه ثبات هژمونیک و نظریه سد نفوذ و نظریه رژیم‌ها سود برد. در این راستا می‌توان گفت هژمونی فرا منطقه‌ای آمریکا با دارا بودن سه عنصر مهم توانایی مادی، اراده معطوف به کسب قدرت برتر در منطقه آسیای

مرکزی و قفقاز و ایدئولوژی و توانایی ایجاد مشروعیت و نظام تابعیت می‌کوشد سایر کشورهای هژمون منطقه‌ای به ویژه روسیه، ایران، چین را به تبعیت از نظم مورد نظر خود در منطقه وادار سازد.

نگرش تفوق هژمونیک در این منطقه که دارای ابعاد اقتصادی، سیاسی، استراتژیکی است تفکر غالب در دوره مورد بررسی (۱۹۹۲ به بعد) بوده است و مهم‌ترین هدف آن کسب منابع جدید نفتی، کاهش وابستگی به نفت خلیج فارس، سد نفوذ روسیه و ایران و چین و پرکردن خلاء قدرت در آسیای مرکزی و قفقاز است که بیش از هر چیز به ارکان مادی هژمونی به ویژه نیروی نظامی، اتحاد و ائتلاف با کشورهای منطقه، توان سد نفوذ روسیه، توان ایجاد فشار بر رفتار رقبای منطقه‌ای متکی است. دستیابی به نفت و گاز منطقه به ویژه برای تداوم رکن، مادی هژمونی آمریکا در جهان اهمیت دارد.

همانگونه که در بالا اشاره شد بعد دیگر نگرش استراتژیک آمریکا به منطقه نفتی خزر حفظ برتری مطلق در قبال سایر قدرت‌هاست. این اقدام برای به حداکثر رساندن آسیب ناپذیری و افزایش آسیب پذیری رقبا به ویژه روسیه، چین و ایران است. تفوق آمریکا بر نفت و گاز منطقه می‌تواند باعث کاهش هژمونی منطقه‌ای روسیه و افت موقعیت استراتژیکی این کشور در جهان شده و به وابستگی اقتصادی چین، ژاپن، اروپا به نفت منجر می‌شود و مانع تک‌روی آن‌ها در قبال آمریکا خواهد شد. در چنین شرایطی حاکمیت آمریکا بر نفت و گاز منطقه و مسیرهای عبور لوله نفت و گاز آسیب‌پذیری آمریکا را در قبال سیاست‌های نفتی روسیه کاسته و آن‌ها را نسبت به سیاست‌های آمریکا مطیع‌تر می‌سازد. آمریکا می‌کوشد با توجه به تسلط به نفت و گاز منطقه خلیج فارس اجازه ندهد پتانسیل و نفت و گاز منطقه خزر مورد استفاده رقبا قرار بگیرد و از این زاویه تسلط آمریکا بر منطقه بعد استراتژیکی دارد.